

**Jan Čížek, *Komenský a Bacon: Dvě raně novověké cesty k obnově vědění*, Pavel Mervart, Červený Kostelec, 2017, 214 s.**

V českém prostředí je ze zřejmých důvodů k dispozici mnoho knih věnovaných životu a dílu Jana Amose Komenského. Pokud jde o Francise Bacona, nakolik vím, existuje v češtině jen útlá monografie Miroslava Zůny z roku 1970, která se spíš soustředí na Baconův život a jeho filosofii se věnuje jen okrajově. Monografie ostravsko-olomouckého badatele Jana Čížka o projektu Komenského a Bacona na reformu vědění tak bezesporu v českém prostředí zaplňuje mezeru, která se týká Bacona. Ale jak je to s Komenským? Literatura v češtině ke Komenského filosofii je velmi rozsáhlá (Patočka, Floss, Schifferová aj.). Sám Čížek, rozvíjeje svůj vlastní článek, v jedné části recenzované publikace poukazuje na to, že v Čechách bývá Komenský nezřídka čten anachronisticky a aktualizčně. To znamená, že se bez citlivosti vůči historické podmíněnosti oslavuje Komenský jako původce řady moderních idejí. Čížek uvádí tyto příklady: Komenský je oslavován jako anticipátor vzniku OSN a evropské integrace, jako předchůdce ekologické filosofie, jako holista i strukturalista, jako předchůdce evoluční teorie, jako předchůdce „úlohy edukačních správců počítačových sítí“. V jeho díle se údajně dají najít řešení politických problémů naší současnosti (migrační krize nebo hybridní války na Ukrajině (87n.)). „V neposlední řadě se lze setkat s konstatováním, že by si Komenský rozuměl s Johnem Lennonem a společně s ním by si zapěl světoznámou píseň *Imagine*, v níž její autor sní o světě bez států, hranic, násilí či vlastnictví – a ovšem také bez náboženství“ (s. 89).

Ironický podtón, který je z této věty cítit, představuje dobré východisko pro výklad toho, jak Čížek přistupuje k dílu Komenského. Na rozdíl od některých českých autorů přistupuje Čížek ke Komenskému především zcela věcně: bez národoveckého patosu, bez snahy vyzdvihnout údajně opomíjeného českého myslitele, bez ambice doložit intelektuální význam češství pro formování moderní Evropy atp. Naopak, Čížek ve své práci uplatňuje především deskriptivní a analytické postupy, které jsou typické pro současnou západoevropskou a americkou intelektuální historii. Čížek se vyhýbá anachronistickým výkladům Komenského i pokusům o aktualizaci jeho díla. Místo toho přesvědčivě a na základě důkladné znalosti pramenů vysvětluje hlavní ideje a koncepty spojené s Komenského všenápravným projektem. V jednotlivých kapitolách tedy postupně sleduje, jak se v Komenského dílech formovala myšlenka pansofie, která nakonec přerostla v ambiciózní projekt všenápravy lidských věcí. Kapitoly 2.1 až 2.3 nejsou až tak filosoficky zajímavé, ale jsou důležité pro komeniologické bádání a jeho vnitřní problémy a diskuse. Čížek v nich představuje své pojetí toho, jak a kdy se formulovaly základní kameny Komenského všenápravné ideje. V kap. 2. 4. potom vysvětluje, čeho se má všenáprava týkat, jak má postupovat a co má být jejím výsledkem. Tato kapitola je klíčová z hlediska dějin filosofie – a zvláště z hlediska zkoumání podobných projektů v kontextu raně novověkého myšlení. Osobně nejvíce oceňuji polemickou kapitolu 2.5., kde se Čížek staví proti národoveckému, idealistickému a patetickému vyzdvihování velkého myslitele a proti aktualizaci jeho díla. Čížek jako jeden z mála českých odborníků neváhá přiznat, že při pohledu ze současného stanoviska a na základě našich historických zkušeností vykazuje Komenského projekt rysy utopistické megalomanie a orwellovského převychovávání lidí ve velkém. Čížek ovšem zůstává velmi zdvořilý a jen si klade

popperovskou otázku, „nebyl-li Komenský jedním z nepřátel otevřené společnosti“ (s. 93). Nesklouzává tedy k senzacechtivému a přemoudřelému obrazoborectví, s kterým jsme se už v souvislosti s Komenským také setkali.

Čížek odmítá cimrmanovské pojetí Komenského i aktualizační hledání řešení nových problémů ve starých knihách. Klade důraz na to, že Komenského musíme pochopit jako autora, který uvažoval cele v duchu své doby – a to znamenalo, že sdílel i řadu idejí, které příliš dnešním ideálům neodpovídají. Souhrnně se dá říci, že Čížkovo dílo – ve své části věnované Komenskému – je cenné díky své skromnosti. Je to historická práce, která se pokouší rekonstruovat Komenského myšlení v kontextu jeho doby. Čížek nechce Komenského dílo ani hodnotit, ani oslavovat, ale chce mu porozumět.

Ve druhé části se Čížek věnuje Baconovu projektu velkého obnovení věd. V této části Čížek v zásadě představuje obsah Baconových nejznámějších filosofických spisů. Krátce se zmiňuje o jeho raných dílech, ale největší pozornost věnuje *The Advancement of Learning, Novum organum a De dignitate et augmentis scientiarum*. Čížek podrobně představuje Baconovu diagnózu stávajícího stavu vědění, dále popisuje Baconovy výhrady k dosavadnímu vědění a představuje jeho plán na reformu vědění včetně nové klasifikace věd. Zejména *The Advancement of Learning a De dignitate et augmentis scientiarum* jsou takto podrobně v češtině představeny poprvé. Vytknout by se této druhé části ovšem dalo to, že má výraznou tendenci k popisnosti. To znamená, že Čížek víceméně rekapituluje obsah uvedených spisů, aniž by usiloval o interpretaci. Takový postup by se dal obhájit u textů, které jsou českým čtenářům neznámé (jako např. *De augmentis*), ale ne u *Nového organon*. Čížkův výklad notoricky známé nauky o idolech mi dokonce připadá poněkud zbytečný, protože nepřináší nic zásadního. Vzhledem k tomu, že se jedná o asi nejznámější část Baconovy filosofie, najdeme výklad idolů v každých slušných dějinách filosofie.

Podle mého soudu je nejzajímavější třetí část monografie, kde Čížek porovnává oba reformátorské projekty. Čížek zprvu uvádí to, co ho – patrně – k tématu přivedlo: totiž zarážející podobnosti mezi oběma koncepcemi, které se například projevují i ve formální struktuře děl obou reformátorů. Čížek je ovšem natolik vyzrálý autor, že nepodléhá historicky svůdnému kouzlu analogií a nepouští se do spekulací o možném ovlivňování: korelace neimplikuje kauzalitu. Spíš si uvědomuje, že reformační snahy podobného typu byly v 17. století na kontinentu i v Anglii poměrně rozšířené. Souvisely s odmítáním aristotelského vědění a dlouho nebylo jasné, který z nich bude úspěšný. To, že nakonec zvítězil typ vědění, kterému dnes říkáme věda, neznamená, že neexistovaly alternativní koncepty výkladů skutečnosti s univerzalistickým nárokem – jako byl třeba právě ten Komenského.

Navzdory podobnostem Čížek po právu zdůrazňuje hlubší odlišnosti mezi oběma autory – a tím také pomáhá odpovědět právě na otázku, proč se kulturně a civilizačně prosadila věda, a nikoli pansofie. Čížek zdůrazňuje, že Komenského projekt byl pevně zakotven v apriorní metafyzicko-teologické koncepci světa a člověka. Byl to program všeobsáhlé obnovy vědění, společnosti i člověka, který napsal náboženský myslitel, jemuž nakonec šlo především o spásu, nikoli o zlepšení pozemského údělu člověka. Čížek naprosto správně zdůrazňuje, že Baconův program byl také ukotven v teologii. Bacon nechtěl nastolit moderní vědu a experimentální metodologii, jak jí dnes rozumíme. V typicky protestantském duchu byl Bacon přesvědčen, že nová metoda má napomoci odstranit důsledky vyhnání z ráje – tj.

pomoci člověku obnovit moc a panství, kterým se těšil Adam v ráji (184n.). Ale tento cíl již nebyl zásvětný, nýbrž týkal se pozemských podmínek života lidského rodu.

Odtud také plyne ambivalentní přístup obou autorů k ideji pokroku. Čížek ukazuje, že u Komenského i Bacona najdeme bezesporu místa, která se dají interpretovat jako vyjádření víry v pokrok. Ale fakticky oba usilují o znovuoobnovení něčeho, co člověk ztratil na počátku svých dějin – tedy bohupodobnosti. Jejich reformní projekty tedy směřují k obnovení stavu, který už byl, a proto je ošidné spojovat oba myslitele s myšlenkou pokroku. Klíčový rozdíl mezi oběma autory spočíval v tom, že Komenský chápal obnovu vědění i její vyvrcholení stále ještě nadpřirozeně – celý proces závisí na boží milosti a jeho cílem je nadpozemská spása. U Bacona reforma vědění sice má teologické posvěcení, ale nezávisí na milosti a směřuje k uskutečnění nitrosvětského cíle, jímž je ulehčení lidského utrpení. Bacon tedy důsledně odděloval profánní reformu vědění od víry (*da fidei quae fidei sunt*), a právě toto řešení vztahu vědění a víry se prosadilo, na rozdíl od všech teosofických, nábožensko-filosofických projektů, jichž autoři 17. století navrhli celou řadu.

Kniha Jana Čížka představuje velmi důležitý příspěvek pro české bádání o raně novověké filosofii především díky tomu, že dobovou literaturu nečte anachronisticky, jako anticipaci současnosti. Spíše se snaží ukázat ji v její radikální odlišnosti vůči tomu, jak uvažuje moderní člověk. Přestože máme tendenci odvolávat se na Bacona a Komenského jako na duchovní otce modernity, Čížek nám ukazuje, že bychom v tom měli být velice opatrní a neměli bychom přizpůsobovat minulost našim vlastním potřebám a zájmům. Od toho máme politiky.

Daniel Špelda